

ADAMIK BÉLA

A RÓMAI BIRODALOM HIVATALOS NYELVHASZNÁLATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

A LATIN NYELV KELETI DOMINANCIÁJÁNAK OKAI A DOMINATUS KORÁBAN*

SIGISMUNDO RITOÓK
IUVENTUTIS SEMPER ADHORTATORI
MAGISTRO SEPTUAGENARIO

A szakirodalomban a Római Birodalom hivatalos nyelvhasználatának Iustinianus¹ előtti történetét általában két szakaszra szokták osztani: az első korszak a kései köztársaság és a principatus korával, a második korszak pedig a dominatus korával azonos. Tanulmányunkban azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy a dominatus korában miért változott meg a birodalom közigazgatásának nyelvhasználati, s azon belül is elsősorban nyelvválasztási gyakorlata. E célból először röviden leírjuk, hogy miben különbözött a principatus és a dominatus korának gyakorlata. Ezért először Kaimio eredményeire² támaszkodva bemutatjuk a késő köztársaság-, ill. principatuskori, majd főként Zilliacus munkáját³ felhasználva a dominatuskori gyakorlatot, utána pedig a változás okainak kérdésére próbálunk meg választ adni.

1. *A késő köztársaság és a principatus kora.* Az első korszakra vonatkozó elavult elképzelések továbbélését jól példázza, hogy a témával foglalkozó kutatók egy része mindmáig hitelt ad Valerius Maximus egyik állításának,⁴ melyből — valamint még

* Elhangzott az Ókortudományi Társaság felolvasó rendes ülésén 1999. március 19-én.

¹ Iustinianus 534-es nyelvhasználati reformjáról l. az Ant. Tan. következő számában publikálásra kerülő dolgozatomat.

² *Jorma Kaimio*: The Romans and the Greek Language. Helsinki 1979 (Commentationes Humanarum Litterarum 64, Societas Scientiarum Fennica); a még ma is modernnek tekinthető, szociolingvisztikai megközelítésű, s egyben filológiai is kitűnő monográfia eredményei mindmáig nem váltak a szakmai tudat közkinccsévé, amit jól mutat a kérdésnek egy újabb, de szemléletében elavult és sikertelen összefoglalása is: *Bruno Rochette*: Le latin dans le monde grec. Recherches sur la diffusion de la langue et des lettres latines dans les provinces hellénophones de l'Empire romain. Bruxelles 1997 (Collection Latomus 233).

³ *Henrik Zilliacus*: Zum Kampf der Weltsprachen im oströmischen Reich. Amsterdam 1965² (= 1935 Helsingfors).

⁴ Valerius Maximus 2.2.2: *Magistratus uero prisci quantopere suam populiue Romani maiestatem retinentes se gesserint hinc cognosci potest, quod inter cetera obtinendae grauitatis indicia illud quoque magna cum perseuerantia custodiebant, ne Graecis umquam nisi latine responsa darent. quin etiam ipsos linguae uolubilitate, qua plurimum ualent, excussa per interpretem loqui cogebant non in urbe tantum nostra, sed etiam in Graecia et Asia, quo scilicet Latinae uocis honos per omnes gentes uenerabilior diffunderetur. nec illis deerant studia doctrinae, sed nulla non in re pallium togae subici debere arbitrabantur; indignum esse existimantes inlecebris et suauitati litterarum imperii pondus et auctoritatem donari.*

néhány szintén félreértelmezett szöveghelyből — azt a következtetést vonták le, hogy a római birodalomban a kései köztársaság, sőt egyesek szerint még a principatus idején is lényegében egyetlen és kizárólagos hivatalos nyelv létezett: a latin.⁵ Kaimio a feliratos és irodalmi források alapos vizsgálatával kétséget kizáróan bebizonyította, hogy Valerius Maximusnak a birodalom keleti részére vonatkozó nyelvhasználatot érintő állításai alaptalanok:⁶ az általános szabály éppen az volt, hogy a görög közösségekre vonatkozó hivatalos iratokat abban a korban, amelyre Valerius utal, görögül készítették, vagy görögre fordították, és így publikálták őket.⁷

Kaimio a különféle források vizsgálatával kimutatta, hogy a késő köztársaság- és principatuskori birodalmi adminisztrációban nyelvi dichotomia létezett, azaz a birodalmat nyelvhasználat szempontjából latin és görög részre osztották fel. A nyelv-választás nem a beszélők anyanyelvétől függött, hanem territoriális alapú volt, ezért ezt az elvet illetve gyakorlatot a finn kutató *bilaterális unilinguizmus*nak nevezte el.⁸ E dichotomia intézményesülésére utal, hogy Claudius vagy Nero uralkodásától fogva a birodalmi „kancelláriát” *ab epistulis Graecis* és *ab epistulis Latinis* hivatalokra osz-

⁵ Először *Ludwig Hahn*: Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten. Mit besonderer Berücksichtigung der Sprache. Bis auf die Zeit Hadrians. Leipzig 1906, 110. sk., 212. Majd ennek folytatásában: *Ludwig Hahn*: Zum Sprachenkampf im römischen Reich bis auf die Zeit Justinians. Philologus Suppl. 10 (1907) 675—718; 694. skk. (lentebb *Hahn*nak csak e munkájára hivatkozunk). Hahnt követi *Rüdiger Schmitt*: Die Sprachverhältnisse in den östlichen Provinzen des Römischen Reiches. ANRW 2. 29. 2. Berlin—New York 1983, 554—586; 561, *Michel Dubuisson*: La place du grec dans la société romaine: à propos d'un ouvrage récent [*J. Kaimio*: i.m.]. RBPh 63 (1985) 108—115; 114. és *B. Rochette*: i.m. 89. skk. Tanulságos *Hubert Petersmann* elhibázott megjegyzése is: „Daß auch in der Kaiserzeit die römischen Beamten in offizieller Mission sich immer des Lateinischen bedienten, bezeugt Valerius Maximus 2,2,2.”, *Hubert Petersmann*: Vulgärlateinisches aus Byzanz. Zum Umgang mit fremden Sprachen in der Griechisch-Römischen Antike. Ed. C. W. Müller et al. Stuttgart 1992, 219—231; 220. 4. jz.

⁶ Itt jegyezzük meg, hogy a császárkori kompilátor, aki Tiberiusnak ajánlotta művét, nem saját kora viszonyait, hanem saját maga és császára vágyait próbálta meg visszavetíteni a múltba. Korának nyelvi filhellénizmusát kritizálva fordult a „régii szép idők” gyakorlatához, amelyet ő maga konstruált néhány elszigetelt eset alapján, valóságot vegyítve a fikcióval. Ez a módszer egyébként Valerius egész munkájára igaz, hiszen nem történettudományi munkáról van szó, hanem áttisztított, megszerkesztett retorikai példatárról. Hogy megfelelő hatást érjen el — mutat rá *Adamik Tamás*: Római irodalom az ezüstkorbán. Budapest 1994, 36. sk. —, olykor változtat is a történeti igazságon, követve Cicerónak azt a tanácsát, hogy „meg van engedve a rétoroknak, hogy hozzáköltsenek a történeti eseményekhez olyan célból, hogy elmé- sebben adhassák elő” (Brutus 42). E cél érdekében olykor felnagyítja a történetet és feszültséget teremt, hogy a végén meglepetést okozzon az olvasónak.

⁷ A görög keletre vonatkozó köztársaságkori és Augustus-kori római dokumentumok gyűjteményének hetvenhét felirata közül mindössze három bilingvis (latin-görög), a többi görög nyelvű, ami azt mutatja, hogy a görög közösségek csak görög nyelven kapták meg e szövegeket, *J. Kaimio*: i.m. 75., *R. K. Sherck*: Roman Documents from the Greek East. Baltimore 1969. anyagára hivatkozva.

⁸ *J. Kaimio*: i.m. 129; 319. sk. Pontos határvonalat e két nyelvhasználati territórium között meghúzni nehéz lenne, de ez valószínűleg azonos azzal az elválasztó sávval, amelyet a latin és a görög feliratok között lehet húzni a Balkánon, tehát a Dalmatia és Macedonia valamint Moesia és Thracia provinciák közti határvonalal. Vö. *Boris Gerov*: Die lateinisch-griechische Sprachgrenze auf der Balkanhalbinsel. Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit. Kolloquium vom 8—10. April 1974. (Beih. BJ 40). Ed. *G. Neumann—J. Untermann*. Köln—Bonn 1980, 147—165.